

Ljubomir Antić

TISAK KAO VRELO ZA ISTRAŽIVANJE ISELJENIČKOG FENOMENA U DALMACIJI DO PRVOGA SVJETSKOG RATA

U radu nastoji se ukazati na značenje tiska kao vrela za istraživanje povijesti iseljavanja iz Dalmacije do Prvoga svjetskog rata. Pri tome se koriste listovi: Narodni list, Zadar; Pučki list, Zadrugar i Sloboda Split; Hrvatska riječ, Šibenik te Crvena Hrvatska, Dubrovnik. Osobita pozornost posvećuje se ovim aspektima te pojave koja je bitno utjecala na cjelokupni život Dalmacije: uzrocima iseljavanja, odnosu javnosti prema tom fenomenu ("je li iseljavanje štetno ili korisno?") te iseljeničkoj politici i zakonodavstvu.

Uvod

Iako je masovno iseljavanje iz Austro-Ugarske monarhije u prekomorske zemlje započelo od 80-ih godina XIX. stoljeća, ta država sve do svoje propasti nije imala konzistentnu iseljeničku politiku ni zakonodavstvo.¹ Smještanje iseljavanja u privatnu sferu imalo je za posljedicu da su mnogi dokumenti koji se na njega odnose nastajali u privatnoj sredini: u obitelji (međusobno dopisivanje), društvima za vrbovanje i prijevoz iseljenika, privatnim udrugama za poslove s iseljenicima i novinstvu. Značenje potonjeg kao vrela za istraživanje iseljeničkog fenomena u austrijskoj pokrajini Dalmaciji nastojali smo utvrditi na temelju pisanja najznačajnijih listova koji su u navedeno vrijeme izlazili na tom području a to su: Narodni list (Zadar), Hrvatska riječ (Šibenik), Pučki list, Zadrugar i Sloboda (Split) te Crvena Hrvatska (Dubrovnik).

Sadržaj pisanja tih listova o iseljeničkoj problematici možemo podijeliti u tri grupe: (1) pisma iseljenika redakcijama; (2) pozivi iz domovine iseljenicima za sudjelovanje u raznim akcijama i (3) članci u kojima se iskazuju stajališta o iseljeničkom kompleksu.

U inače oskudnoj građi za povijest iseljavanja i iseljeničtva, pisma redakcijama dragocjen su izvor putem kojeg stičemo uvid u životne prilike pojedinih iseljenika, odnosno hrvatskih iseljeničkih naseobina. Iseljenici su se često javljali redakcijama (a to govori da se iseljenički tisak čitao u iseljeničtvu) a osobito Narodnom listu² i Pučkom listu.

1. Uzroci iseljavanja

Na izravni poziv novina ili na temelju njihova pisanja, iseljenici su se često uključivali u razne akcije, kojima je bila svrha pružanje moralne ili materijalne pomoći pojedincima ili narodnim institucijama u domovini.³ Osobito su široke rezmjere imale akcije iseljenika za pomoć ugroženima u Hrvatskoj za vrijeme narodnoga antimadžarskog pokreta 1903/4 godine te pomoć Jugoslavenskom odboru u Londonu za vrijeme prvoga svjetskog rata.

Stajališta o iseljeničkom kompleksu mogu se grupirati oko općih ocjena o iseljavanju kao nacionalnom (demografskom) i društvenom problemu, negativnim i pozitivnim stranama iseljavanja te iseljeničkoj politici i zakonodavstvu.

Nakon nekoliko vijesti i seljeničkih pisama Narodni list u broju od 31. siječnja 1883. godine prvi puta donosi problemski članak o iseljavanju:

“Od nekoliko vremena mladež iz dalmacije na jata hrli u Ameriku. Iz samog Starigrada pošlo je ove zime za Kaliforniju do 50 čvrstih mladića. Ovom iseljivanju kažu, da je prvim uzrokom glas, koji se je uobće prosuo kroz narod u Dalmaciji, da će brzo Austrija imati veliki rat, te da je bolje na vrijeme spasiti glavu u dalekim krajevima. Kao drugi razlog navadaju se preslabe cijene buhača, koji je prošlih godina bio izvanredno poskupio. Žalit je za svako što najbolje radišne sile ostavljaju našu zemlju, koja još u sebi krije mnogi izvor blagostanja i bogatstva. Župnici i učitelji dobro bi uz to učinili upućivati narod kako su viesti o ratu barem zasad neosnovane, i kako nitko, ni sami carevi neznanu što će budućnost donijeti.”

I površna raščlamba ovog teksta, koji dok je pisan i nije ima velike pretenzije, ukazuje nam na nekoliko problema:

1. Na samom početku 80-ih godina XIX. stoljeća iseljavanje iz Dalmacije ima masovni značaj jer se “na jata hrli u Ameriku”.
2. Iseljavanju pretežito muškarci niže dobi (“čvrsti mladići”).
3. Uzroci iseljavanju su izbjegavanje vojne obveze, a to implicira negativan odnos prema državi te niska cijena buhača⁴, dakle težak materijalni položaj.

Iako ne eksplicite, stav pisca⁵ prema iseljavanju je negativan.

U zemlji nema institucija koje bi se bavile ovom pojavom pa ih zamjenjuju župnici i učitelji.

Ipak na sljedeći komentar o iseljavanju čekat će se preko sedam godina. Bit će to zreo članak u kojem će se težište staviti na uzroke iseljavanja. Autor će u stvari polemizirati s jednim napisom u Dalmatinskoj smotri⁶ koji je uzroke iseljavanju tražio u nekim neznčajnim motivima. U nepotpisanom komentaru⁷ “Seljenje u Ameriku i vlada”⁸ tiskanom u Narodnom listu 30. srpnja 1890. godine je stajalo:

“Službeno glasilo dalmatinske vlade zabrinuto je radi seljenja u Ameriku, koje sve više preotimlje mah u Dalmaciji.

Doista nije dobar znak kad narod u većem broju ostavlja svoju domovinu, da se izlaže neizvjestnoj budućnosti i stotini nevoljam s kojim je skopčano življenje u tuđini. Tu mora biti po sriedi ne mali uzrok, kakve težka rana, koja ga žulja i peče, te neda mu se smiriti na svojoj omiljenoj postojbini.

Vladina “Smotra” misli, da seljenje iz Dalmacije pobudjuje čežnja za pustolovinom, pomamam da se udovolji tobožnjim nuždama, koje čovjek sam sebi stvara.

Činjenica da se vladino glasilo ljuto vara kad tom ponižujućem uzroku pripisuje seljenje iz Dalmacije, te smo dužni odlučno poreći ga. Naš hrvatski narod, po svojoj čudi, nije Bogu hvala, pustolov ni u svojim čežnjama pomaman! Seljenju iz Dalmacije uzroci su puno ozbiljniji, i mi vrlo žalimo što ih vladina “Smotre” nevidja ili ih lakoumno krije.

U nas najviše sele primorci, i to osobito ona ruka, koja je prije prilično živila pomorstvom i malom trgovinom. Seoba za Ameriku mal da nepoznata je zagorskom težaku u Dalmaciji. On najviše seli u Slavoniju, i samo onda kad ga ljuta nerodica snadje, ili kad ga okrutni kamatnik sasvim oguli i raspodjene.

Vlada, koja je zapustila našu jednom cvatuću mornaricu, koja nije ni prstom makla, da ju od propasti pomogne spasiti, ko što se postaraše za svoje druge države, koja nije ništa učinila da podigne zemljišnu vjeresiju na uztuk kamatništvu - ovdje će naći glavni uzrok seljenju iz Dalmacije.

Drugim su uzrokom bez sumnje teški vojnički zakoni, kojim se slobodna ćud naših mladića mučno podlaže. Ovi pak blaženi zakoni tako su nespretno podešeni za naše odnošaje, da sile na nepovratak u domovinu one, koji su i izpunili vojničku dužnost. Dosta da momak ne dodje iz Amerike na vježbe, da se nepovrgne kontroli itd., a da je odmah smatran bjeguncem, te ako se povratu, mora se izvrnuti teškim kaznama i neugodnostima. S ovog pogleda vlada bi bila nužna ublažiti vojnički zakon, i udesiti ga prema životu pomorskog pučanstva, koje uz najbolju volju nemože iz daljine udovoljiti nekim pukim formalnostima.

Dakle uzroke izseljenju vlada će naći u velikim poezkoćama, koje se stavljaju pučanstvu u proširenju goitbe loze, koja je, može se reći, jedini izvor življenja osobito po otocima i primorju. /.../

Preveć bi na dugo pošli, kad bi stali prebirati sve druge manje uzroke s kojih naš narod sve to više seli u Ameriku.

Vlada, koja se s tog seljenja pohvalno pokazuje zabrinuta, nek stavi ruku na prsi, i nek razmišlja, što je ona učinila da ovom dobrom pučanstvu olakoti življenje na svojoj kući. Gdje su nam željeznice, koje je sagradila? Gdje su nam vode, koje je uredila? Gdje obrt, trgovina, promet, vjeresijski zavodi, koje je promaknula? - Ne, ne vlado! Ne seli naš narod od obiesti, il pomame za pustolovinom, već od nevolje ljute! Vršu revnije, al puno, puno revnije veliku zadaću možne države i prema ovoj zapuštenoj zemlji, a izseljenju neće već bit ni traga.”

Pisac je očito ukazivao na prave probleme. Međutim, na jednoj strani su bili argumenti a na drugoj moć. Kao i obično u takvoj situaciji potonje ne ustupa pred prvim a konkretni rezultat ovdje je bila zabrana “razširivanja” navedenog članka.⁹ Je li kazna bila djelotvorna ili je urednik uvidio da je u komentaru gledao samo crnu stranu iseljavanja, u sljedećem članku (29. listopada 1890.) problem se pokušava sagledati i s druge strane:

“... Poznajemo mjesta, gdje se posagradilo kuća, oživilo obitelji, obradilo zemalja, isplatio dugova, a to sve s novcem poslanim iz Amerike. /.../ Sa svih ovih razloga, u nekim predjelima naša Dalmacije, selenje je korisno i potrebno. Mi poznajemo mnoge obitelji, kojima više vriedi ono, što im sin pošalje na godinu iz svijeta, nego li sva ljetina; ko što znademo, da ako se po mnogim našim primorskim selima, danas vidja u kućama i uredna postelja, i sjedalica, i neka udobnost, to je najviše zahvaliti onim, koji dolaze iz svijeta, te u svoje kuće unesu red, pa i veće nastojanje za radom i štednjom.”

A koje su negativne strane iseljavanja? Tisak koji uglavnom negativno piše o iseljavanju, rijetko izravno ukazuje na negativne posljedice te pojave. One kao da se podrazumijevaju, a pretpostavljam da se mogu svesti na one o kojima se govori u članku šibenske Hrvatske rieči od 6. prosinca 1905. godine:

“... Nu tim više pada u oči šteta, koju njihov (iseljenički, op. Lj. A.) gubitak nanaša pokrajini, a osobito otocima na kojima je već iseljavanje urodilo zlokobnim posljedicama. Ni ti najsićušniji seljački posjed, a takvih žalibože ima najviše, nije kadar obraditi zamašnju poljsku radnju bez sudjelovanja skupih nadničara,¹⁰ koji osobito za vrijeme jematve znadu poplaviti čitava sela; ribarske se ladje nisu u stanju opremiti za lov na srdele domaćom momčadi, već se i tu zahtieva tudja pomoć koja guta dobar dio zarade...”

Dakle, u prvome redu kao izravna posljedica iseljavanja navodilo se pomanjkanje radne snage. U daljnu razradu negativnih posljedica iseljavanja (starenje populacije, smanjenje nataliteta itd.) nije se ulazilo.

Stajališta javnog mnijenja o iseljavanju oblikovali su se uglavnom na temelju ocjena o uzrocima i posljedicama. Tako je Narodni list 16. srpnja 1898. godine ukazivao na pozitivnu stranu iseljavanja pišući: “... da nema Nove Zelande, i danas makarsko primorje i mnogo otoci srednje Dalmacije skapavali bi od gladi.”

Je li iseljavanje “dobro ili zlo” pitao se iseljenik N. Štambuk iz Punta Arenasa u Čileu. U pismu splitskoj Slobodi (28. ožujka 1903.) on ističe pozitivne strane iseljavanja “za narod i pojedinca”. To nije izoliran slučaj gdje se i sami iseljenici bave problemom iseljavanja. Dapače ti slučajevi su dosta česti a na njihova mišljenja nailazimo kako na stranicama dalmatinskog tako i iseljeničkog tiska. O koristi od iseljavanja, ali ne za pojedinca nego za državu, pod naslovom “Tko je spasio Austriju od državnog bankrota”, piše tjednik Domovina iz Punta Arenasa 29. ožujka 1914. godine:

“A ipak do državnog bankrota nije došlo, nasuprot državnim troškovima i potrebe sve više rastu, tako da je za buduću godinu država najavila tako ogromne novčane zahtjeve, kao nikad prije. Otkud dakle crpi država potrebna sredstva da zakrpi tako strašnu bilancu? Odgovor je na ovaj upit izgleda paradoksalan i nevjerojatan, ali ipak odgovara istini, Austriju spasiše od državnog bankrota njeni iseljenici!”

Iz članka proizlazi jasan negativan stav iseljenika prema Austriji. Takvo raspoloženje u iseljeništvu je prilično rašireno a osobito nalazi odraza u iseljeničkom tisku.

Od osamdesetih godina XIX. stoljeća otkad poprima masovna obilježja, iseljavanje iz Dalmacije odvija se kontinuirano, uz povremene jače skokove prouzročene poremećajima u gospodarskom životu pokrajine. Prvi se dogodio uslijed tzv. vinske klauzule koja je bila sastavni dio trgovinskog ugovora kojeg je Austro-Ugarska sklopila s Italijom 1891. godine, a prema kojoj je mnogo snižena carina na uvoz talijanskog vina. Monarhija je taj ustupak napravila iz političkih razloga kako bi jače privukla Italiju kao stalno nezadovoljnog člana Trojnog saveza. Ona je u to ušla znajući kakve će to posljedice proizvesti na gospodarski život Dalmacije u kojem je prevladavala monokultura vinove loze. Beznačajna politička moć Dalmacije ovom prilikom se najizravnije odrazila na njezinu gospodarsku i društvenu situaciju. Toga su dakako bili svjesni u Dalmaciji. Zbog rentabilnije proizvodnje, manjih prijevoznih troškova i bolje kvalitete, talijansko je vino ubrzo nakon stupanja na snagu Klauzule (u kolovozu 1892.) preplavilo austrijsko tržište potpuno istisnuvši dalmatinsko. Ogorčeni prosvjedi vinogradara ništa nisu mogli promijeniti a nastalo stanje, s osobitim obzirom na iseljavanje kao izravnu posljedicu, često je komentiralo dalmatinsko i iseljeničko novinstvo.

Stanje se još pogoršalo kad se narednih godina, od sjevera prema jugu, počela širiti filoksera, bilest vinove loze. I tom prilikom izostala je djelotvorna intervencija države. Ozračje nastalo u dalmaciji opisivala je Hrvatska rieč u broju od 6. svibnja 1905. godine:

“/.../ Uzrok seljenju valja da tražimo dakle ondje, gdje ga obično svak nalazi, a to je u neimanju, u neposjedovanju, u siromaštvu, u modernom robstvu.

Ovomu je mnogo kriva i vlada i domaće uprave, koje proti kamatništvu nisu ništa uradile. Osim toga nije se ništa uradilo da iscrpljena zemlja natusti, šuma kao da za Dalmaciju ne treba, u zarazi filoksere vlada postupa kao najgori škrtac: dolazi u pomoć prekasno i škrtu. /Radilo se o tome da je staru lozu trebalo zamijeniti američkom sortom koja je bila otporna na filokseru a pri čemu je vinogradarima bila nužna državna potpora, op. Lj. A./ Brodarstvo propalo itd.

Naš čovjek ide u tudji nepoznat sviet, on bježi pred gladom u nepromišlja kamo će. Kad je u tudjem svijetu prepušten je sebi i svojoj kobi, gdje velika većina našeg svieta pogine u trudu bez koristi svoje ili svoje kuće, a to je stoga, jer iseljavanje nije kod nas narodna potreba, nego potreba pojedinca, a pojedincu se teško boriti u današnjoj utakmici. Hoće li nam vlada tu pomoći? Ne može i neće. Samo narod koji je svoj može iseljavanje urediti sebi u korist. A drugome što je stalo do Hrvata?”

2. Kako spriječiti iseljavanje?

U to vrijeme sve više se počinje razmišljati kako da se vlastitim snagama regulira iseljavanje. Poneki su predlagali da se ono usmjeri prema Bosni i Hercegovini, a bilo je i prijedloga da se zajedno s iseljeničkim udrugama pokuša tako gospodariti s iseljeničkim ušteđevinama kako bi one pokrenule gospodarsko oživljavanje Dalmacije koje bi zatim usporilo iseljavanje. Bilo je i prijedloga (Hrvatska rieč, 14. listopada 1905.) da se pristupi utemeljivanju seoskih blagajni i zadruga.¹¹

Vrijednost Vinskoj klauzuli istekla je 1904. godine i ona se više nije obnavljala. Obnovljena je i vinova loza pa se vinogradarstvo počelo oporavljati. Uz to iseljenici koji su otišli u prethodnom razdoblju postupno se etabliraju u državama prijema tako da sve više novca mogu slati u “stari kraj”, a to pridonosi gospodarskoj i društvenoj stabilnosti pokrajine. Težak se postepeno oslobađa zavisnosti od zeleniša a u seoskim blagajnama i zadrugama akumulira se sve više novca.

No unatoč stabiliziranju gospodarstva, iseljavanje iz Dalmacije se nastavlja istim intenzitetom.¹² Dok je ono nakon Vinske klauzule donosilo navedene koristi, sada je počelo davati suprotne učinke. Naime splitski Zadrugni savez počinje uvidati kako mu se smanjuje članstvo pa se u njegovom krugu pred prvi svjetski rat počinje iskazivati sve veće zanimanje za iseljeničku problematiku. Održavaju se sastanci, donose zaključci, prave ankete itd. Ojačani Savez preuzeo je zadaću “da uredi naše iseljeničko pitanje”. S tim u svezi ravnatelj Saveza Ivan Antičević putuje u Zagreb zanimajući se za stajališta tamošnjih srodnih institucija prema iseljeničkom problemu. Rezultat konzultacija bila je izvanredna skupština Zadrugnog saveza koja je održana 24. srpnja 1913. godine u Splitu o temi iseljavanja. Glavni referent bio je Ivan Frano Lupis-Vukić koji je naglasio da se “tekom posljednjih dvadeset godina od našeg seljačkog staleža odcjepila skoro čitava

četvrtina.” Pri tome je kritizirao inteligenciju koja “malo mari za seljačko a nimalo za iseljeničko pitanje” nego je “sva zaokupljena čisto političkim, a u zadnje doba besplodnim kulturnim pitanjima.”¹³ U nastavku pokušao je utvrditi broj iseljenika iz cijele Hrvatske, koji prema njegovoj slobodnoj procjeni (jer “to se nikako nemože točno odrediti”) premašuje 400.000. Ocjenujući karakter njihovog boravka u prekoceanskim zemljama, on ih smatra “privremenim iseljenicima” koji “idu u svijet, čvrstom nakanom, da se opet kući povrate.” U tome vidi svu složenost našeg iseljeničkog problema, budući da se ovdje ne radi o klasičnom iseljavanju gdje iseljava višak stanovništva u namjeri da se više nikad ne vrati. U nastavku Lupis-Vukić ukazuje na uzroke iseljavanja koji se uglavnom kreću u okviru iznesenim u ovom radu, da bi se zatim pozabavio njegovim sprečavanjem odnosno reguliranjem. “Jedini lijek protiv ovog procesa, piše on, toli pogubnog po narodni opstanak, bio bi, da se provodi jedna jaka propaganda, koju bi započeli učitelji kod djece u školi, a nastavili je među starijima, uz pomoć svećenstva s oltara, te svih naših pučkih listova, protiv iseljavanja djece. I država bi tu mogla pomoći, zabraniv zakonom iseljavanje djece ispod stanovite dobi bez pratnje roditelja, ali mi ne smijemo na tu eventualnost čekati, nego pri ovm, kano i pri svakom drugom narodnom poslu, pouzdati se jedino u se, u svoju snagu i pamet.”¹⁴ Osvrćući se na mišljenje prema kojem bi iseljavanje trebalo zakonom zabraniti, on je u nastavku rekao: “Kao da se iseljavanje dade spriječiti ili dapače i ograničiti, dok se ne odstrane glavni njegovi uzroci. Osim toga teško je donijeti zakon koji slobodnim građanima zabranjuje prijelaz preko državne granice.”¹⁵

Istraživanja ne temelju kojih bi se došlo do relevantnih ocjena o težini iseljeničkog problema kao i o odnosu javnosti prema njemu, u ono vrijeme nije bilo. Jedino smo na nešto slično naišli u svibanjskom broju Zadrugara iz 1913. godine. U njemu Jaša Grašević piše da je “obišao skoro čitavu našu užu domovinu, uzimajući podatke od inteligentnih ljudi, ispitujući općinske registre, razgovarajući s načelnicima i općinskim tajnicima” a sve s ciljem da dodje do odgovora na pitanje: što misli naš čovjek “o selenju našeg svijeta u Ameriku?” Grašević piše “da bi odgovor bio uvijek povoljan ili nepovoljan, prema socijalnim prilikama, u kojima se moj izvjestitelj nalazio”.

Prijevoz iseljenika organizirale su domaće i strane brodske kompanije preko svojih agnata.¹⁶ To je česta tema u dalmatinskoj javnosti pri čemu se s gorčinom govorilo o prevarama kako prilikom promjene valute tako i u svezi uvjeta putovanja iseljenika.

Na temelju pisanja novina možemo doći i do cijene brodske karte kao i količine prodanog vina dostatnog za prijevoz do određene iseljenikove destinacije.¹⁷ Novine su, naime, objavljivale oglase brodskih kompanija za prijevoz iseljenika te isto tako i cijene vina za određenu sezonu.

3. Iseljenička politika i zakonodavstvo

Iz dosad iznesenog jasno je vidljivo da u austrijskom dijelu monarhije nije bilo određene iseljeničke politike. Nije ju vodila ni središnja vlada u Beču ni pokrajinska u Zadru. Iseljavanje je bilo stvar osobnog opredjeljenja a državne vlasti nisu vodile ni iseljeničku statistiku. O tome će Lupis-Vukić 1913. godine zapisati: “Pri razmišljanju o iseljeničkom pitanju najviše je poteškoća u tome, što nam fale najnužniji statistički podaci. Krivnja je

u prvome redu centralne a u drugom pokrajinske vlade. /.../ Moramo dakle uteći se pamćenju, opažanju i podacima koje je moguće amo-tamo pokupiti.”¹⁸

*A što je bilo s iseljeničkim zakonodavstvom? Gotovo ništa, budući da nije bilo ni politike koja bi mu predhodila.*¹⁹ No ne samo da se dugo nije razmišljao o zakonskom reguliranju, nego su neki postojeći zakoni pospješivali iseljavanje. To je u prvome redu “vojnički zakon” koji je u mnogim slučajevima doprinosa pretvaranju privremenih u trajne migrante. Naime taj zakon nije pogađao samo mladiće koji nisu dali vojnu obvezu, nego i one koji se nisu odazvali na vojne vježbe. A tim mladićima poteškoću je možda predstavljala i cijene brodske karte. To se može zaključiti iz slučaja iz godine 1891. kada je u Buenos Airesu boravio austrijsko-ugarski ratni brod “Saida” kojom prilikom se prijavio “dobar broj naših mladića da nastupe u vojničku službu.”²⁰

Iseljenički zakon u Austriji sporo će se radati. Iz Dalmacije koja je bila za njega posebno zainteresirana, povremeno će se praviti pritisci da se ubrza njegovo donošenje. Znajući da se za taj problem najviše zanimaju vojni krugovi, akcija će se usmjeravati preko njih. Tako će 1903. godine neki dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću u Beču iskazati” ministarstvu za zemaljsku obranu razne želje o zakonskoj vojnoj osnovi, osobito neka se sasvim pomiluju svi, koji se izseliše iz domovine u tudjinu, pa se ne odazvaše vojnoj dužnosti, te se smatraju bjeguncima radi vojačenja.”²¹

Naredne je godine bila sastavljena “vladina zakonska osnova o iseljivanju” te predana “Izseljeničkom odboru” da je prouči i o njoj izvijesti.²² Odbor je “za bolje obaviještenje” uskoro sazvao “anketu u Beču”, no nakon toga se na tom prestalo raditi.²³ O problemu iseljavanja progovorilo se tek 1912. i to u prijestolnoj besjedi prilikom otvaranja Carevinskog vijeća u kojoj je opet naviještena Zakonska osnova o iseljavanju. S tim u svezi urednik *Narodnog lista* i zastupnik u Carevinskom vijeću Juraj Bijankini postavio je pitanje ministrima unutarnjih poslova i trgovine zašto vlada još nije “prikazala” obećanu Zakonsku osnovu. te da li su voljni “zauzeti se u svrhu, da ta zakonska osnova bude prikazana i po mogućnosti raspravljene još u ovom razmaku zasjedanja.”²⁴

Izgleda da se ovaj put stvari prišlo ozbiljnije jer je *Narodni list* 22. veljače 1913. godine javljao: “Doznajemo da je vlada već zgotovila osnovu zakona o iseljavanju, te da će ju poslije uskrasnih praznika podastrijeti zastupničkoj kući.”

I doista o Osnovi se raspravljalo na prvoj sjednici zastupničke kuće u Beču pri čemu je u vladinom izvješću bilo istaknuto “da u ovoj državi iseljavane sve više raste, pa je pogibeljno i za obrambenu snagu.”²⁵

Premda je donesena nakon što je javnost “jednu četvrtinu vijeka poticala vladu da donese zakonsku osnovu za zaštitu iseljenika”, neki krugovi u Dalmaciji nisu bili njome zadovoljni. Tako je Lupis-Vukić (koji je u međuvremenu postao voditelj agencije za iseljenike “Putnik” u Splitu) u “jednom prijedlogu našoj vladi” isticao da je iseljništvo “čitav problem kojeg srediti i riješiti može jedino zakonodavstvo i uprava u nj i u sve njegove faze upućena, pa se zato ne može ni pripustiti, da periodične policijske ili vojne naredbe, mogu predstavljati - iseljeničku upravu.”²⁶ Prema njemu iseljništvo je problem društveno-ekonomski, i zato ga policija i vojska “ne mogu da rukovode”. On predlaže da se pri Ministarstvu trgovine osnuje Iseljenički odsjek a pri namjesništvima svih pokra-

jina postavi iseljenički referent. "U našoj državi, naglašavao je Lupis-Vukić, a osobito u Austriji, o iseljeničkom se problemu nikad osobito i ne govori, a raspravlja se samo, kad je po srijedi pitanje: koje će parobrodarsko društvo prenašati godimice po jednu malu pokrajinu u inozemstvo."

Pokretanje radnji oko donošenja iseljeničkog zakona praćeno je i u iseljeničkoj javnosti. Nemamo dostatno podataka kakva su stajališta zauzeli iseljenici, no *Domovina* iz Punta Arenasa je u članku "Austrija i iseljenička politika" u broju od 4. prosinca 1913. godine pisala:

"Austrijska vlada podnijela je Carevinskom vijeću u Beču novi zakon o iseljavanju. Po tom zakonu uskratit će se dozvola za otpremanje iseljenika onome, tko je u bilo kakvoj svezi s naseljavanjem iseljenika za poljodjelce ili za kupovanje zemlje u prekomorskim krajevima. Dozvola za otpremanje iseljenika daje se samo za jednu godinu i vlada ju može po volji opozvati. /.../ Za svakog austrijskog iseljenika moraju agenti za otpremanje plaćati državi deset kruna od svake šifkarte. Činovnici, koji to iseljavanje nadziru, morat će za to izučiti poseban nauk. Svaki iseljenički brod prati jedan takav činovnik, a vladi će biti dodijeljeno posebno iseljeničko vijeće."

Nešto kasnije u jednom pismu bit će ironično primjećeno: "pisalo se, govorilo se, interpeliralo se, molilo se - i sve nije pomoglo, dok ministar rata nije opazio, da je seljenje iz Austro-Ugarske pogibeljno za vojničku snagu države."²⁷

Zaključak

U nedostatku izvornih dokumenata, novinski članci su dragocjen materijal za rekonstrukciju, raščlambu pa i ocjenu pojave masovnog iseljavanja iz Dalmacije od 80-ih godina XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Tisak je često pisao o iseljeničkoj problematici a osobito zadarski *Narodni list* čiji je glavni urednik Juraj Bijankini i kao političar bio osobito senzibiliziran za taj problem. Novine su se bavile svim aspektima iseljavanja, no za istraživače povijesti one su najznačajnije kao medij koji pruža uvid u odnos javnosti prema toj pojavi, jer je to teško nalaziti u drugim dokumentima. Baveći se iseljeničkim fenomenom, novine su ne samo registrirale javno mnijenje o toj po posljedica možda najznačajnijoj pojavi u novijoj hrvatskoj povijesti, nego su ga i same stvarale.

Bilješke

¹ Vidi Antić, Ljubomir. "Prilog istraživanju austrijske iseljeničke politike i zakonodavstva kao čimbenika masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred prvi svjetski rat." *Zadarska revija*, Zadar, 1985, br. 3.

² Vidi Antić, Ljubomir. "Zadarski *Narodni list* do 1918. godine i iseljeničstvo iz Dalmacije," *Zadarska revija*, Zadar, 1983, br. 3.

³ O ulozi novinstva u iseljeničkim akcijama Ivan Frano Lupis-Vukić je pisao: "Kad čitate da su iz Južne Amerike, iz Južne Afrike, iz Nove Zelande itd., naši ljudi poslali dar za društvo "Sv. Ćirila i Metoda" ili za koju drugu narodnu potrebu, - znak je, da u tu koloniju zalazi koja domaća novina. Osobito se rado čita "Narodni list" i "Pučki list". I.F. Lupis Vukić, O iseljavanju našeg naroda i o Americi, Zadar 1910, 31.

⁴ Buhač se mnogo uzgajao u Dalmaciji. Bio je veoma tražen jer je njegov cvijet upotrebljavan kao sredstvo za zaštitu od gamadi.

⁵ Članak je vjerojatno napisao urednik Juraj Biankini koji se kao novinar te zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču mnogo bavio iseljenički problemom. Od svih političara njemu su se iseljenici najčešće obraćali. O tome vidi Hrvoje Morović, "Iz korespondencije Jurja Biankinija urednika "Narodnog lista" (1882-1915)", Radovi Zavoda JAZU u Zadru XXVI, 1979.

⁶ *Dalmatinska smotra* prilog je listu *Dalmatinski objavitelj* koji je bio službeno glasilo dalmatinske vlade. Taj broj lista nisam promašao u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

⁷ To je gotovo redovit slučaj u dalmatinskom tisku onog vremena.

⁸ "Amerika" je u ono vrijeme opći pojam s kojim su se označavale sve zemlje u koje su selili naši ljudi. Točni nazivi zemalja useljenja (Australija, Novi Zeland...) navodili su se jedino kad je to bilo neizbježno.

⁹ Odluka o zabrani je glasila: "U ime N. V. Cesara! Pokrajinski sud u Zadru, kao nadležni tiskovni sud, riešavajući o predlogu 31. stupnja t. g. broj 3577 c. k. državnog odvjetništva zadarskog odlučio je: da sadržaj uvodnog članka "Seljenje za Ameriku i vlada", uvršten u prvom i drugom stupcu prve stranice časopisa "Narodni list" br. 58, izašlog dne 31. srpnja 1890. a izdatog u Zadru pod uredništvom Jurja Biankinija, sačinjava zločin smetanja javnog mira po paragrafu 65. a. K. Z., te stog potvrđuje zapljenu časopisa i naredjuje zabranu svakog daljnjeg razširivanja zapljenjenog članka, naredjuje uništenje zapljenjenih primjeraka i onih koji bi unaprijed zaustavljeni bili, i razstavljanje dotične tiskopisne sprave. To se sa dotičnim razlozima dostavlja do znanja uredniku Jurju Biankiniju u mjestu. - Razlozi. Vidjevši da se, sadržajem zapljenjenog članka uznastoji razdraživati i na mržnju i preziranje proti državnoj upravi austrijskoj u Dalmaciji, te da se u istom nahode obilježja zločina smetanja javnog mira, predviđeno po paragrafu 65. a. K. Z. osuđeno je kako u današnjoj odluci." Vidi *Narodni list*, 20. VIII. 1890.

¹⁰ Nadničari su dolazili iz Dalmatinske zagore

¹¹ O seoskim blagajnama vidi Frano Ivanišević, *Seoske blagajne*, Zadar, 1908.

¹² Uzroci za to su višestruki: spajanje obitelji, pojeftinjenje putnih troškova, velika promidžba i reklamiranje iseljavanja, veća udobnost i kratkoća putovanja itd. Jaša Grašević u članku "Iseljivanje" u svibanjskom broju *Zadrugara* 1913. godine piše: "Konkurencija snizila je tako cijenu brodskih karata i skratila vrijeme prolaska da je seljenje u Ameriku postalo kao jedno lijepo zabavno putovanje. Imade mnogo iseljenika, koji, prezimivši u domovini, polaze u proljeće u Ameriku na posao"

¹³ Predavanje nar. zastupnika I. F. Lupisa, *Naše iseljenički pitanje*, Spljet 1913.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto

¹⁶ O prijevozu iseljenika vidi Ivo Šišević, "Kako su naši iseljenici putovali u Ameriku", *Pomorski zbornik XIV*, Rijeka, 1976.

¹⁷ Vidi Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, Zagreb 1992, 90.

¹⁸ Kao bilj 13.

¹⁹ Nešto više pozornosti ovom problemu posvećivali se u banskoj Hrvatskoj. Ovdje je već 1883. bila donesena prva Naredba prema kojoj se seljenje stavlja pod policijski nadzor, a od 1891. pri kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoj zemaljskoj vladi postoji iseljenička služba. Nešto podataka o tome nalazi se u Arhivu Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu.

²⁰ *Narodni list* 21. VIII. 1897.

²¹ Isto, 26. I. 1903.

²² Isto, 29. X. 1903.

²³ U radu parlamentarne ankete sudjelovao je Lupis-Vukić. On je predložio: “da se našim ljudima, gdje su naše kolonije, povjerava konzularska služba; da su u New Yorku osnuje velik dom za izseljenike, gdje bi naši izseljenici mogli naći konak i hranu što moguće jeftinije dok rada nadju ili proslijede put; da se konzulati savjesnije zauzimaju za naše izseljenike, koji nastradavaju krivnjom kapitalista; da svi izseljenici koji se kući pošlje 30 godina vraćaju, budu oprosteni aktivne vojničke službe, a da im se nametne za pet godina umjerena pristojba, koja bi išla u korist izseljeničkog fonda za pomaganje onesposobljenih i osakaćenih radnika, koji se žele vratiti kući; da se ustanova vojničkog zakona, koja daje prava mornarima, da naknadnu pričuvenu vježbu vrše kad hoće protegne i na izseljenike, da se strogo bdije nad agentima i da se onim putnicima, koji ne svojom krivnjom već agentovom budu natrag povraćeni, zajamči pravo, da mogu tražiti od njega naknadu cijelog putnog troška; da se ne davaju privilegije pojedinim lukama za ukrcavanje izseljenika; da pored Trsta kano glavne luke ukrcavališta bude učinjen Gruž kao sporedna luka.”

Vidi *Narodni list*, 13. VII. 1905.

²⁴ *Narodni list*, 26. I. 1913.

²⁵ Isto, 25. X. 1913.

²⁶ *Zadugar* br. XI-XII 1913.

²⁷ *Narodni list*, 9. I. 1914.